

На основі проведених дослідів ми можемо стверджувати, що найбільш сприятливі для пробудження та розвитку пізнавального інтересу умови виникають тоді, коли вчитель не викладає матеріал у готовому вигляді, а організує пізнавальну діяльність учнів. Сформований інтерес до навчання, до того чи іншого шкільного предмету завжди підвищує успішність. Знання стають узагальненими, глибокими, учні починають цікавитися не тільки фактами, але й закономірностями вивчення явищ та подій – природних та суспільних. Інтерес впливає і на прогрес знань, і на їх оперативність, мобільність, вміння використовувати їх на практиці.

Література

1. Границкая А.С. Научить думать и действовать. – М.: Просвещение, 1991. – 173с.
2. Киршнер Л.А. Формирование познавательных возможностей учащихся в процессе изучения истории. – М.: Просвещение, 1982. – 110с.
3. Морозова Н.Г. Учителю о познавательном интересе. – М.: Просвещение, 1979. – 47с.
4. Матюшкин А.М. Развитие творческой активности школьников./Под ред. А.М.Матюшкина. – М.: Педагогика, 1991. – 156с.
5. Ушинский К.Д. Вибранні пед. твори. Т.1./ За ред. О.І. Пискунова. – К.: Радянська школа, 1983. – 490с.
6. Шукина Г.И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. – М.: Просвещение, 1979. – С.96.

А.М.Король

ФОРМУВАННЯ ДОСВІДУ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ЗАСОБАМИ ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

В статтє раскрываються особенности творческих заданий, используемых на первом этапе формирования творческой деятельности учащихся на уроках музыки.

The peculiarities of the creative exercises, which are used at the first level of the formation of the pupil's creative work at the music lessons are opening in this article.

Формування готовності учнів музичних шкіл до творчої діяльності як соціально-педагогічна проблема зумовлена об'єктивними потребами у формуванні сучасної особистості, здатної вирішувати нестандартні завдання, діяти оригінально, сміливо, створювати власні гіпотези, відшукувати нові установки завдяки міжособистісному спілкуванню. Цьому сприяє забезпечення взаємодії діяльнісного та особистісно орієнтованого ставлення до реалізації творчих функцій у вирішенні завдань.

Низький чи недостатній рівень сформованості готовності учнів п'ятих-сьомих класів музичних шкіл до творчої діяльності, визначений у ході констатуючого експерименту, пояснюється відсутністю понять та уявлень щодо закономірностей творчої діяльності, якостей творчої особистості, несформованістю рівнів готовності, зумовлених наявністю потреб, мотивів, установок у вирішенні творчих завдань.

Фактор включення у формування готовності учнів до творчої діяльності нетрадиційними методами навчання, механізмів спонтанної творчості, способів актуалізації образів-ідей, емоційно-образної драматургії, типів асоціювання на синтетичній основі донині ще не дістали ні обґрунтування в теорії, ні апробації в педагогічній практиці.

В останні десятиріччя все більше уваги приділяється формуванню особистості, яка здатна нести відповідальність за власні рішення та вчинки (Л.О.Баренбойм, С.О.Сисоєва, А.А.Слободянюк), значний внесок в обґрунтування психологічного аспекту формування готовності учнів до творчої діяльності зробили Л.С.Виготський, І.А.Зязюн, Б.М.Теплов [1;3;4;6;7;8].

Ми виходили з того, що вчитель повинен передавати учням загальні мистецтвознавчі звання, знання про прийоми творчої діяльності, навчати на високому рівні труднощів (концепція Л.В.Занкова) [5]; з використанням теорії

поетапного формування розумових дій (концепція П.Я. Гальперіна) [4]; узагальнювати знання, які вивчалися конкретно при виконанні творчого завдання; використовувати концепцію проблемного навчання.

Змістова сторона навчально-творчої діяльності передбачала при цьому розвиток здібності до створення творчих гіпотез, моделювання фантастичних образів, реформування здібності сприймати різні точки зору, відшукувати в них позитивний сенс та перетворювати в нові гіпотези, поняття, образи. При цьому учні працюють в умовах активного творчого спілкування та пріоритету індивідуальності, самостійності, самобутності дитини як активного носія суб'єктивного досвіду, що склався до впливу спеціально забезпеченого навчання.

Мета статті – показати особливості творчих завдань на першому етапі формування творчої діяльності учнів на уроках музики.

Формування готовності учнів до творчої діяльності передбачала установку на мотивацію пошуку особистих цілей, сенсу буття. При цьому самовираження особистості здійснювалося за допомогою наявності потреби до реалізації та перетворення знань, вмінь, навичок, до пошуку мотивів стимуляції творчої діяльності через встановлення нових комунікативних зв'язків.

Ефективність творчої діяльності в ході нашого дослідження ми пов'язували з діагностуванням того, що люблять діти, чим вони цікавляться, які твори музики їм більш близькі за характером емоційно-образного змісту, які ознаки притаманні власним творінням учнів, яка форма комунікативного спілкування найбільш близька кожній особистості, яким повинно бути середовище, що найбільше сприяє прояву творчої особистості учнів, яку роль відіграє потреба у наслідуванні учнівськими прийомів діяльності вчителя, зразків його особистої імпровізації.

Ми виходили з того, що творча діяльність пов'язана з характером взаємодії вчителя та учня і тому враховували роль принципу природовідповідності, який передбачає

врахування індивідуальних можливостей особистості, її інтереси та здібності.

Це знайшло відображення у змісті п'ятьох етапів дослідження в процесі формуючого експерименту. Зазначимо, що розподіл етапів формування готовності учнів до творчої діяльності мав умовний характер, тому всі етапи орієнтували на цілісний підхід у формуванні готовності учнів до творчої діяльності, що передбачало комплексне забезпечення умов. Наприклад, перший етап моделі формування готовності учнів до творчої діяльності передбачав забезпечення умов не тільки в ході сприйняття музичного твору та його виконання, але й на основі утворення продуктів власної творчості.

Ми вважали за доцільне використовувати на першому етапі формування готовності учнів до творчої діяльності такі нетрадиційні методи, які визначаються за способом діяльності на основі актуалізації образів-ідей, що виникають мимовільно, без спеціальної підготовки, в умовах колективного спілкування та необхідності швидкого, раптового висловлення. Він сприяє використанню учнем іншої думки для отримання додаткового стимулу в навчально-творчій діяльності.

Також на першому етапі використовувався нетрадиційний метод за ознакою емоційно-образної драматургії.

Методи з цією ознакою сприяють розвитку творчої особистості за допомогою узагальнених та індивідуальних закономірностей мистецтва. Вони включали прийоми, в основу яких покладено образну мову. Мова динамічних моделей-образів дозволяла знаходити в факторах середовища нові якості та встановлювала різноманітні відношення, утворювала творчі ситуації, що впливають на розвиток особистості.

Але всі ці теорії ми використовували в контексті нетрадиційних методів навчання, що передбачали засвоєння знань за допомогою способу подачі інформації концентрованими колами. Наприклад, метод емоційно-

образної драматургії використовувався в умовах визначення педагогічної інтриги, зміст якої, на думку Г.Г.Нейгауза, полягає в розвитку фантазії учня за допомогою вдалих метафор, постійних образів, аналогій з явищами природи та життя .

Так, засвоєння знань про п'яту симфонію Л.В.Бетховена здійснювалося за допомогою порівнянь, що готували учнів до старту:

“Раз, на старт”;

“Два, увага”;

“Три, вперед”.

Одночасно особливості мелодії в творах Пауля Хіндемита порівнювалися з такими словесними метафорами, як “згин”, “арка”, “верховина”, “долина”.

Установка на надзавдання сприяла засвоєнню прийомів та методів оволодіння імпровізацією твору. Вона забезпечувалася педагогічною умовою за ознакою виховання унікального “Я” особистості, що було пов'язано з формуванням готовності варіативно-утворювального та індивідуально-утворювального рівнів.

У ході проведення першого етапу формуючого експерименту ми використовували методи за ознакою асоціювання, що забезпечували формування в навчально-творчій діяльності особливості механізму узагальнення ситуації, сприяли формуванню нових творчих стратегій, вмінь переносу навичок із однієї творчої ситуації до іншої.

Тема І. Імпровізація як спосіб спонтанного (миттєвого) музикування: теорія і практика пізнання досвіду (5 годин).

Завдання.

1. Оперування узагальненими блоками імпровізації:

- а) оволодіння клавіатурними кодами;
- б) навичками розвитку мелодії;
- в) підбору акомпанементу.

2. Виховання художнього смаку, впровадження в практику навчального процесу в музичних класах позамузичних

моделей, розвиток тембрового слуху, забезпечення практики імпровізації в різноманітних стилях навчання.

Програма методів навчання.

Традиційні методи:

- за джерелами передачі та сприйняття інформації щодо імпровізації – словесні, конкретно-предметні, зумовлені специфікою виконавської діяльності;
- накопичення знань, навичок, вмій реалізації теоретичних знань у практику імпровізації;
- активні методи: евристична бесіда, катехізисна бесіда щодо засвоєння прийомів імпровізації.

Нетрадиційні методи:

- мозкового штурму;
- емоційно-образної драматургії;
- актуалізації образів-ідей.
- Впровадження традиційних та нетрадиційних методів навчання в музичних класах здійснюється за допомогою педагогічних ситуацій, що враховують зміст таких педагогічних умов:
- формування потреб здійснюється на трьох рівнях (пізнавальному), включенні механізмів самопізнання та самореалізації, співвідношенні інтелектуальних та емоційних компонентів;
- формування готовності учнів до творчої діяльності зумовлене наявністю нестійких якостей особистості, що сприяє порушенню стандартних стереотипів;
- формування готовності учнів до творчої діяльності в музичних класах передбачає забезпечення цілісності між всіма ланками творчої діяльності.

Отже, вже на першому етапі формування готовності учнів до творчої діяльності нетрадиційними методами навчання була потрібна розробка творчих завдань та вправ, які позбавили б учнів від штампів та стереотипності мислення в цілому та сприяли оволодінню навичками оригінальної інтерпретації, утворенню власних продуктів

творчості. Саме останні були критеріями самодостатності творчої діяльності учнів.

Література

1. Баренбойм Л. Путь к музицированию. Исследование. – М.: Советский композитор, 1979. – 361 с.
2. 2-е изд., доп. – Л.: Советский композитор, 1979. – 361 с.
3. Бернштейн Л. Концерты для молодежи: Пер. с англ. / Предисл. Е.Ф. Бронфин. – Л.: Сов. Композитор, 1990. – 223 с.
4. Выготский Л.С. Психология искусства / Под ред. М.Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1987. – 344 с.
5. Гальперин П.Я. Формирование умственных действий // Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления / Под ред. Ю.Б. Гипенрейтер, В.В. Петухова. – М., 1981. – С. 78 – 86.
6. Занков Л.В. Дидактика и жизнь: Избранные педагогические труды / АПИ СССР. – М.: Педагогика, 1990. – 424 с.
7. Зязюна І.А. Безсвідомість, підсвідомість. Творчість (з огляду установки Дмитра Узнадзе) // Мистецтво та освіта. – 2001. – №3. – С. 6 – 9.
8. Сисоєва С.О. Технологізація освітньої діяльності в умовах неперервної професійної освіти // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: Монографія / За ред. І.А. Зязюна. К., 2000. – С. 249 – 273.
9. Слободянюк А.А., Маригодов В.К. Массив примов активизации творчества в процессе игровых практических занятий // Специалист. – 1996. – №4. – С. 23-25.

З.В.Друзь, Б.Г.Друзь

НЕСТАНДАРТНІ ЗАВДАННЯ ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ УЧІННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

В статтє исследуются особенности применения нестандартных заданий для активизации учения младших школьников в условиях инновационных технологий обучения.

The peculiarity of using the utraditional tasks to activate junior pupils studying in innovation teaching technology are examined in the article.

На основі положень концепції „задачного підходу до діяльності розглядається система нестандартних завдань як засіб формування позитивної мотивації учіння дитини в умовах особистісно орієнтованої освіти.

Завдання вважаємо нестандартним (нешаблонним, пошуковим), якщо його розв'язування вимагає певної незалежності мислення, творчих пошуків, оригінальності, винахідливості.

Було розроблено й апробовано дві групи нестандартних завдань. Перша група завдань побудована за основними, наскрізними змістовними лініями початкової освіти. Наприклад, такими наскрізними лініями початкової математичної освіти, що визначають практичну та духовну значущість цього предмета для навчання й виховання молодших школярів, є: лічба, нумерація і 4 арифметичні дії над цілими невід'ємними числами; розв'язування текстових задач; найпростіші уявлення про інформатику і лічильні машини, алгебраїчна пропедевтика і початкові геометричні уявлення; величини та їх вимірювання; елементи логічних знань; українська народна математика і метрологія. Передбачено більш повне використання предмета математики як науки (їдеться про внесення в задачний матеріал вправ на використання елементів теорії множин та поняття відношення, змінної, функції, методу координат, задачі комбінаторного та ймовірнісного характеру, вправи для формування найпростіших топологічних уявлень, цікаві вправи, пов'язані з ідеями інформатики та „обчислювальної

машини”, знайомство з округленням чисел, точністю вимірювання, просторовими формами тощо).

Друга група нестандартних завдань побудована за прийомами розумової діяльності (ці типи завдань входили до завдань першої групи): вправи на добір ознак предмета, його визначення, конструювання; логічне комбінування, доповнення, прогнозування, творчі вправи на різнобічний аналіз об'єкта, з яким учні попередньо обізнані, завдання на доведення судження, висловленого вчителем, і власної думки, на визначення і пояснення причиново-наслідкових зв'язків, на аналогію, порівняння, узагальнення, класифікацію, на розвиток в учнів вільного продукування думок тощо.

Активізація мисленнєвої та почуттєво-емоційної діяльності класу спрямована на реалізацію особистісно орієнтованого навчання, передбачає таку послідовність дій учителя: зацікавити дітей, викликати в них роздуми, вивести клас на рівень обговорення та прийняття рішення.

Для створення і підтримання мотивації учіння важливу роль відіграють:

- позитивні емоції, пов'язані зі школою в цілому і перебуванням у ній;
- позитивні емоції, обумовлені рівними, добрими діловими взаєминами учня з вчителями і ровесниками;
- емоції, пов'язані з усвідомленням кожним учнем своїх великих можливостей у досягненні успіхів у навчальній роботі;
- позитивні емоції від зіткнення з новим навчальним матеріалом;
- позитивні емоції, які виникають при оволодінні учнями прийомами самостійного здобування знань, новими способами удосконалення своєї навчальної роботи, самоосвіти.

Емоції залишають „сліди” у свідомості людини, нагромаджуються, узагальнюються, внаслідок чого формуються стійкі інтелектуальні почуття, які входять до

складу допитливості, пізнавальних інтересів, потреби в знаннях, бажання вчитися.

Необхідно враховувати, що у дитини виникає інтерес до навчальної діяльності лише у тому випадку, коли у цій діяльності є успіх. Якщо успіху немає і вчитель його не програмує, то інтересу до цієї діяльності не буде.

На засвоєння знань і формування творчих якостей учнів впливають обсяг матеріалу, емоційність викладу, способи подачі (алгоритмічний, імплікативний та класифікаційний). Алгоритмічний спосіб ефективно сприяє формуванню в учнів умінь і навичок, імплікативний – помітно впливає на усвідомлення змісту матеріалу, а класифікаційний навчає прийомів запам'ятовування.

Для активізації учіння молодших школярів засобами нестандартних завдань використовуємо найрізноманітніші способи педагогічної підтримки і заохочення учнів. Стрижень цієї педагогічної роботи – стимулююче педагогічне спілкування, яке зорієнтоване на учнівські актуальні і перспективні потреби, на багатокомпозиційне мислення і діагностичну логіку, на створення у кожної дитини індивідуального досвіду виконання творчих вправ.

Про сформованість прийомів виконання нестандартних завдань учнями експериментальних класів свідчить те, що учні знають даний прийом і вміють ним користуватися в новій ситуації. Перенесення прийому вважається основним критерієм його сформованості.

У нових умовах, коли йде активний пошук новаторських ідей, методів навчання і виховання, необхідна зміна позицій педагога: слід щиро вірити в учнів, відмовитися від прямого примусу й натиску на них, бачити у кожному особистість, дати їм відчути радість успіху та спілкування. Смысл перебудови в кінцевому підсумку й полягає у врахуванні інтересів, у впливові на інтереси, управлінні ними і через них.

МИСТЕЦТВО ТЕАТРУ В ОСВІТНЬО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ШКОЛИ

В статье исследуется проблема традиционной педагогики, основным ориентиром которой в определении содержания и целевых установок учебно-воспитательного процесса является аспект моделирования личности выпускника школы, то есть направленность на формирование личности из заданными характерологическими качествами. Для решения этого вопроса автор обращается к театральному действию, на основе которого моделируется школа-театр.

The article deals with the problems of traditional pedagogies. The main point of its contents and the task of educational process is the aspect of school graduate personality modeling in the direction of personality forming in accordance with the given characterological qualities. To solve this problem the author examines the theatrical performance on whose basic the school theater is formed.

1. Назва “Школа-театр” не означає, що це - спеціалізована театральна школа, що готує акторів, режисерів та інших працівників театрів. Це – загально-освітня школа. Театр у школі – засіб розвитку уяви, образного і абстрактно-логічного мислення в його цілісності для розуміння Світу у єдності думки, волі, почуттів, практичної дії.

З іншого боку, “Школа-театр” – це не стільки кількість сценічних заходів (спектаклів, літературно-музичних композицій, інсценізацій), як узвичаєно уявляється театр у школі, скільки **використання закономірностей театру і театральної педагогіки в освітньо-виховному процесі.**

Театральна дія завжди звернена до переживань людини, до її емоційно-почуттєвого світу. Втрата емоцій, особливо позитивних – радості, піднесеності, любові, – це не лише емоційна, але й найважча втрата людини, особистості.

І, навпаки, здатності особистості до перетворення емоцій у почуття, її здатності до глибоких переживань – це чудодійний життєвий еліксир, який поновлює психіку, живить її енергетично.

Сучасні психологічні втрати (не лише в дітей, а і в дорослих) – це втрати почуттів. Пояснити зникнення почуттів неможливо без розуміння їхньої природи. Парадокс полягає в тому, що емоція – це лише первинний потяг. Емоції летучі, ситуативні, стихійні, примхливі. Вони можуть бути не розвиненими, грубими, примітивними. Почуття “замикає” емоцію на іншу людину (суб’єкт), на естетичний об’єкт, культуру та світ в цілому і одночасно “розмикає” емоцію.

Емоція як почуття набуває особистісної спрямованості і смислу. Короткочасна, стихійна емоція перетворюється в особливо глибокий і подовжений у часі стан переживання. Переживання – особливий емоційно-особистісний стан. Естетичне переживання – результат мистецтва особистості належним чином сприймати красу світу чи іншої людини так, що саме переживання стає цінністю. Можна стверджувати, що ці переживання – не вихідний пункт, а підсумок емоційно особистісного єднання з дійсністю. І цей результат у певному смислі й стає самоцінністю. Позитивні, емоційно-ціннісні переживання (почуття) і складають той матеріал, ті корисні речовини, що відновлюють психічну енергію і підтримують життєві сили людини. Між тим, саме позитивні емоційні переживання стали найбільшим дефіцитом нашого часу. При численних опитуваннях молодь виявляє потребу в дружбі і любові. Однак, ці потреби є постійно невдоволеними.

Дослідження фізіологів і психофізіологів показують, що емоції страху буквально переповнюють і травлять організм, оскільки супроводжуються підвищеним рівнем адреналіну в крові. На жаль, не вивчено, який біохімічний результат дає переживання радості і чи є він взагалі. Однак безсумнівно, що коли навіть вони не мають фізіологічного

результату, то позитивно підтримують психіку, душу і дух людини.

2. Мету “Школи-театру” ми розуміємо так: у конкретному шкільному житті допомогти дитині набути досвід творчого розвитку і створення гармонії у системі “Я – Світ”, досвід знаходження свого особистісного і суспільно значущого місця в ній, згідно з можливостями своєї індивідуальності, щоб у майбутньому, за нових обставин, зробити це самостійно. Визначаючи загальну спрямованість педагогічної підтримки “Школи-театру”, ми змістовно наповнюємо її професійним самовизначенням учнів. Допомогти кожному учневі це здійснити – означає формування у нього внутрішньої готовності і потреби самостійно, усвідомлено і добровільно визначати, коригувати, обирати шляхи реалізації перспектив свого розвитку: особистісного, життєвого, професійного.

Традиційна педагогіка попередніх десятиліть основним орієнтиром у визначенні змісту і цільових установок навчально-виховного процесу визнавала аспект моделювання особистості випускника школи, тобто напрямок на формування особистості з раніше заданими типовими характеристиками. Подібний орієнтир суперечить особистісно-орієнтованому освітньому процесу, мета якого – підтримка і розвиток індивідуальності, прагнення не до уніфікації, а до збереження різноманітності. Тому при визначенні завдань і конкретних методичних засобів здійснення педагогічної підтримки слід враховувати індивідуальні особливості учнів, усвідомлення ними проблем і утруднень у навчальній і комунікативній діяльності. Звичайно, тут потрібна допомога педагога, його вміння здійснювати психолого-педагогічне спостереження, співбесіди, психолого-педагогічну діагностику.

3. Бажано, щоб випускник школи був неповторною особистістю, витончено відчував себе та інших в цілісності, в “родинності” з навколишнім Світом. Щоб володів гнучким діалектичним творчим мисленням, з розвинутою підсвідомістю і інтуїцією. *Щоб був здатним до*

самоактуалізації, до самовиховання і самоосвіти. Щоб був творцем власного життя.

І ще хотілося б, щоб учіння у нашій школі, в усіх її видах і рівнях, було учінням без примусу, а завдяки інтересу. Не учінням навіть, а живим сумісним творчим пошуком. Не учінням, а радісним творчим життям.

Активність особистості включає в себе **домагання, саморегуляцію, задоволення** у їх єдності і взаємному зв'язку. Домагання як ціннісний вираз життєвих потреб втілює вимоги особистості до себе і інших і уявлення про способи задоволення потреб. Головне у домаганнях – те джерело, яке вважається людиною основою задоволення своїх потреб, а саме зверненість на саму себе чи зовнішні обставини, ситуації інших людей. Якщо людина сама себе розглядає як істоту, відповідальну за задоволення власних потреб (а не сім'ю, школу, державу і т.п.), вона самостійно, без сторонньої допомоги регулює свою активність, вибираючи оптимальні для себе способи її реалізації, відмовляючись від неоптимальних, невдалих. Саме тут закладена основа для її задоволеності досягнутим рівнем самостійності, майстерності, успіху.

З психологічної точки зору, задоволеність є суб'єктивною оцінкою і переживанням особистістю психологічного результату її діяльності, відповідністю цього результату висхідній точці, без чого неможливе продовження діяльності. Ця оцінка у нормальної особистості завжди несе елемент критики і орієнтацію на подолання недоліків у майбутньому. Але потреби особистості не можуть розвиватися без задоволення, бо сама вона не одержує стимулу для подальшого руху.

І почуття любові, і почуття задоволення, будучи різними за своєю природою, своїми джерелами, є найважливішими естетичними почуттями. Їх усвідомлення веде до переживання смислу всього життя. Смысл зникає тоді, коли його перестають жити переживання, естетичні почуття. Людина стає байдужою, а її життя без смислу.

Концепція “Школи-театру”.

1. Центральним поняттям концепції є *гармонія*, під якою ми розуміємо динамічний процес встановлення погоджених взаємозв'язків елементів системи один з одним і системою в цілому, що в межах максимальної стійкості і функціональності прагне до досконалості. Ми розглядаємо її як загальний принцип законів світового творення і як ланцюг діяльності людини.

Відчуття людиною дисгармонії викликає прагнення її позбутися. У такий спосіб передбачається, що актуальна дисгармонія пов'язана з актуальною потребою і поряд з уявленням про бажану гармонію (її передбачення) є імпульсом до початку діяльності.

2. Діяльністю у цьому контексті є процес творення нового, спрямованого на досягнення гармонії, з використанням наявного досвіду і знань та пізнання нового для успішної діяльності.

Творення має подвійну природу: творення зовнішнє, як пристосування зовнішнього світу до себе, і творення внутрішнє (самотворення), як пристосування себе до зовнішнього світу. Гармонійним є зустрічний рух, процес погодження обох напрямків, щоб позбутися крайнощів (тиранії і рабства).

3. Процеси гармонії регулюються поняттям міри. Однак, міру можна прорахувати в примітивних системах. У більш складних її можна лише відчутти на основі інтуїції і цілісного, більш-менш адекватного сприймання світу. А цілісне сприймання, цілісне пізнання неможливе лише засобами абстрактно-логічними. Необхідна єдність раціонального і почуттєвого, логічного і образного, тобто цілісність процесів мислення і пізнання.

4. Пізнання є умовою успішної діяльності на шляху руху до гармонії. Пізнання є творчим процесом, який полягає у побудові, уточненні і деталізації особистісної моделі світотворення. Тому важливо не відкидати, не замінювати особистісне уявлення дитини про Світ, не нав'язувати його моделі, розроблені різними науками, а узгоджувати їх з

особистісною моделлю дитини і тим самим її збагачувати. Учитель, у такий спосіб, не є людиною, яка володіє істиною в останній інстанції, а є співдослідником життя.

Втрати у сфері естетичних почуттів призводять до втрат у свідомості. Для нормальної свідомості і її закономірної організації характерна наявність трьох складників чи трьох відношень. Це відношення *до себе*, *до інших*, нарешті очікування відношення *інших до себе*. На перший погляд третє відношення неможливо включити в структуру індивідуальної свідомості, тому що відношення інших людей до даної людини від неї не залежить і є *їхнім* відношенням до неї, тобто зовнішнім для неї. Насправді ж у свідомості виникла і існує своєрідна здатність передбачення відгуку на це відношення. Без цього відгуку не відбувається відношення до себе та інших.

Втрата здатності до переживань, а з нею – смислів життя, відбулося і в силу зміни закономірного і необхідного, для психічної природи людини, порядку психічних явищ. Подібно до того, як набула спотворення закономірна послідовність – від бажання, мотиву до дії. У деяких людей збіднилась структура свідомості. Замість трьох залишилися лише два відношення – до себе та інших. Трагічне те, що така збіднена структура знайшла місце в школі, серед учителів і учнів. Особливо негативно це відбивається на духовному розвитку учнів початкової школи, коли таку ваду має їхній учитель. А між тим аналіз роботи вчителів початкової школи засвідчує, що вони часто-густо виробляють жорстку, авторитарну стратегію, виходячи з того, що, на їх думку, “потрібно”, не враховуючи при цьому зустрічного ставлення дітей, якого для таких учителів просто не існувало, бо структура їхньої свідомості обмежена двома відношеннями. Чи варто додавати, що за такої стратегії усі форми *позитивного естетичного ставлення* дитини до вчителя були заблоковані? Одним із засобів позбутися дистанції між учителем та учнем, включити в педагогічну дію, а отже, і в досвід учителя та учня третього відношення яким є гра.

5. Гра – модель діяльності, що сприяє успіхові подальшої реальної діяльності. Вона сама є діяльністю, що розвиває досвід і стимулює пізнання. Не буде помилкою сказати, що гра – вроджений механізм набування досвіду і знань. Вона психологічно комфортна, оскільки можлива помилка менш значуща, менш негативно впливова, ніж у реальній дійсності. Психіко-психологічні дефіцити і пов'язані з ними особистісні втрати найбільш відчутні саме в такій, особливо значущій для дітей формі діяльності, якою є гра.

Ігри народів мають винятково велике значення у передачі досвіду старшого покоління молодшому при встановленні довірливих взаємовідносин поколінь і водночас – авторитетно-наставницьких і т.п. Збереження ініціативи і водночас уміння підпорядкуватися правилу (забороні тощо) – ця діалектика поведінки особистості формується у грі, так, як і вміння поєднувати свою індивідуальну майстерність з майстерністю кожного, особисті інтереси з інтересами більшості, вміння заслужити повагу групи і навчитися поважати її закони. Ігри, завдяки своїй умовності, дають необхідну свободу і можливість на свій страх і ризик виявити, спробувати і відчути себе. У грі дитина навчається бути самостійною, оволодівати ситуацією, контролювати себе для співробітництва чи змагання з іншими.

У великих містах, особливо в умовах розмивання національної культури, гра зникає. Розповсюджені раніше дворові ігри замінені тепер дорогими іграшками “прогресу”. Дитина в таких умовах втрачає здатність (і, головне, потребу) грати. Розривається зв'язок з найсуттєвішим джерелом особистісного розвитку.

Дефіцит спілкування у відповідних іграх з матір'ю та іншими членами родини, особливо з дідусем та бабусею, дефіцит гри у неформальному і формальному оточенні відбиваються передусім на втратах емоційності і почуттєвості. Вчасно не розвинені у грі здібності до спілкування, до виявлення і розвитку інтелектуальної і естетичної потреби зумовлюють пізніше соціальну

інфантильність особистості, її інтересів, нездатність гнучко поєднувати свою активність з активністю інших людей. Негативні умови утворюють іноді цілі ланцюжки причинно-наслідкових зв'язків, які, в свою чергу, посилюють несприятливу для розвитку особистості ситуацію.

6. Театр, з одного боку, одне з синтетичних мистецтв, з іншого, театральна гра найбільш наближена до реального життя, тому театр для наших цілей видається незамінним засобом.

Театр – це: цікава творча діяльність; емоційно-почуттєва стимуляція процесів сприймання і мислення; розвиток уяви і фантазії; розвиток образного і абстрактно-логічного мислення у єдності; виховання почуттів, досвід управління емоціями (що необхідно для самоуправління і самовиховання), розвиток емпатії; досвід “опочуттєвлення” пізнаваного об'єкта; цілісність пізнання себе і Світу; досвід формування гармонійних відносин; досвід формування внутрішньої гармонії (психотерапевтичний ефект театру).

7. Справедливою є теза представників гуманістичної психології про максимальний вплив на поведінку людини “сьогоднішньої” актуальної потреби. Одним з простих способів врахування цієї “сьогоднішньої” потреби дитини – свобода вибору “сьогоднішнього” виду діяльності, “сьогоднішнього” об'єкта творення і пізнання. Але це залежить від багатьох обставин. Основною з них є шкільне середовище і його основний організатор і представник – учитель.

В одному із старших класів звичайної середньої школи була проведена психологічна діагностика. У результаті було встановлено, що майже половина учнів має так звану *акцентуацію* характеру. Такий характер не є психічною патологією, але має тенденцію до виходу за межі норми. Це або надмірна збудливість, або вища за звичайну агресивність, або підвищена підозра.

Діти з акцентуацією характеру вимагають персональної, безперервної уваги, постійної корекції. Враховуючи це, ми звернулися до педагога з проханням

дати психологічну характеристику кожному учневі. Що ж одержали? Педагог не мав не лише ніякого уявлення про психологічні особливості кожного учня, але взагалі не володів поняттями психологічного аналізу особистості. Він видавав поверхові педагогічні кліше типу: “крутиться”, “не любить відповідати біля дошки”, “розмовляє” і т.п.

Що ж відбувається у цьому випадку за сценою педагогічного процесу?

До першого класу школи дитина йде відкритою і довірливою. Поступово вона усвідомлює свою непотрібність вчителю, який часто-густо через надмірну кількість учнів у класі дитину ігнорує. Дитина починає діяти за найбільш близькою їй логікою, зумовленою акцентуацією характеру. Іншими словами, її довір'я і відкритість, природність поведінки і спілкування з учителем зникли. З'явився бар'єр нерозуміння. Виникла демонстративна захисна поведінка.

Бажаючи в'яснити, що думає людина з різними структурами свідомості про іншу людину, ми звернулися до студентів старших курсів педагогічного вузу, тобто до майбутніх учителів. Кожного студента ми поставили в умовно ігрові ситуації, запропонувавши написати сценарій семінарського заняття.

Запропоновані студентами плани різнилися радикально. Одні планували лише власні дії, абсолютно не враховуючи зустрічного ставлення, поведінки тих, ким вони розпоряджались. Інші планували і передбачали можливі зустрічні дії, наприклад: “якщо він не відмовиться”, “якщо він поступить інакше” тощо. Іншими словами, вони ставилися до іншого не як до об'єкта, а як до суб'єкта. Майбутні педагоги третього типу планували дії подібно шахіста з досвідом, - “якщо він зробить так, то діятиму інакше”, “якщо він діятиме інакше, я поступлю так” і т.п. Неважко здогадатися, що саме із студентів першого типу, з уявленнями про іншу людину як об'єкт, формуються педагоги з дефіцитною структурою свідомості.

Слід пам'ятати, що дитяча особистість має особливу потребу у визнанні з боку дорослих, оцінці (як позитивній,

так і критичній), у визнанні свого права бути суб'єктом і виявляти себе в якості суб'єкта. У іншому разі, не здійснивши ніякого неморального вчинку, дитина вже потенційно до нього готова, орієнтуючись при цьому лише на себе і свою мету.

У структурі свідомості дітей віднаходиться відсутність чітких моральних норм, що штовхає їх до конформізму, до прагнень відгадати бажання дорослих. Якщо дитина стикається з моральними протиріччями, конфліктами, поведінка буває різною: або активізується її інтелект, моральна сфера, або, навпаки, блокується інтелектуальна сфера, а моральна поведінка стає стереотипною.

У нашому суспільстві соціально-психологічні розмежування відбуваються уже в дитинстві. Психолого-педагогічні дослідження показують, що у наших дітей немає уявлення про справедливість, як у дітей англійських чи французьких. Але, образно кажучи, вони намагаються встановити справедливість своїми силами, а інші намагаються вгадати, чого хоче вчитель, не маючи власного відчуття справедливості. Так формується армія конформістів.

Наше суспільство має високу освіченість і не поступається нею серед цивілізованих країн світу. Однак розповсюджена хвороба вербалізму, заміна дій і думки словесною активністю призвела до серйозних інтелектуальних і практичних втрат. Між тим, саме зараз від конструктивності, від прогностичності мислення, від здатності ставити і вирішувати соціальні проблеми залежить значною мірою вихід з важкої соціально-економічної, політичної, культурологічної ситуацій.

Сучасні дослідження активності особистості в умовах навчання показують, що певні структури свідомості вчителя, наприклад, відсутність у нього уявлень про особистість учня, блокує активність дитини, в результаті чого у неї виникає подвійний психологічний бар'єр, і вона вимушена виявляти демонстративну чи захисну поведінку. Відсутність позитивних естетичних оцінок інтелекту,

почуттів, практичного досвіду дітей і підлітків, зближення їх оцінок з оцінками вчителів, призводить до того, що в дітей не формуються уявлення про складники свідомості як про найважливіші цінності. Темпи розвитку інтелекту, почуттів, практичних дій значно знижуються.

Важливішою причиною психологічних і особистісних втрат є те, що багато людей у нашому суспільстві обіймають “чужі” місця і виконують не свою справу. Якщо людина обирає “не свою” професію, не за покликанням, вона вимушена вирішувати непосильні для її психіки завдання, що неминуче призводить до професійного неблагополуччя, втоми, професійної непридатності. Мабуть, що необхідно намагатися зберігати малі страти і структури суспільства, де люди спілкуються особисто, де можливе створення нормальних, повноцінних людських відносин, де має місце реальний людський контакт. Саме в цих структурах – будь то нормальна сім’я, невелика школа, клас чи група дітей – можливе любовне, добротворне вирощування найціннішого, що є в природі, крім нафти, вугілля і золота, – людину.

М.П.Трофанова

ГРАФІЧНА ПІДГОТОВКА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ

В статье рассматривается вопрос о возможностях уроков трудового обучения в овладении младшими школьниками графической грамотой.

In the article is consideration of the question about possibility the lessons of work in taking hold junior schoolchildren of graphic literacy.

Графічна підготовка учнів молодшого шкільного віку зумовлена не тільки її винятковим значенням у сучасному житті, а й тією величезною роллю, яку вона відіграє у розвитку мислення та пізнавальної активності, творчих здібностей та інтелекту особистості.